УДК 83’36 : 81’38 : [81’367.625.3]

Вікторія Омеляненко

ТИПИ КАТЕГОРИЧНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ТА ЇХ ЕКСПЛІЦИТНІ ПЕРФОРМАТИВНІ ІНДИКАТОРИ

Розвідку присвячено дослідженню експліцитних перформативів як мовних індикаторів категоричного волевиявлення. У статті розглянуто волевиявлення як сукупність таких основних семантичних полів: категоричного, пом’якшеного й нейтрального та проміжних – квазінейтрально-категоричного, квазінейтрально-пом’якшеного.

Ключові слова: *експліцитний перформатив, мовленнєвий акт волевиявлення, категоричне волевиявлення.*

З-поміж основних засобів, які виступають індикаторами інтенсивності волевиявлення, експліцитні перформативи як носії однозначності займають не останнє місце.

Перформативи цікавлять багатьох іноземних (Е. Бенвеніст, З. Вендлер, Д. Вюндерліх, Ю. Габермас, Е. Кошмідер, Дж. Остін, Дж. Сьорль, Б. Фрейзер та ін.), російських (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, С. Ю. Іванов, А. І. Ізотов, К. В. Кіуру, І. М. Кобозева, Й. Крекич, Г. Ф. Музикантов, О. В. Падучева, О. А. Рассолова та ін.) й українських (Н. Ф. Баландіна, А. В. Дедухно, Г. М. Кузенко, Г. Г. Почепцов, Т. В. Терещенко, Г. Тищенко, Л. Турик та ін.) дослідників.

Перформативність, услід за Ю. Д. Апресяном, можна розуміти як здатність дієслова у формі “першої особи однини (множини, якщо воно виступає на позначення особи групового або одноосібного мовця, що говорить про себе в множин. – *В. О.*) теперішнього часу (недоконаного виду) активного стану індикатива використовуватися в значенні, рівносильному однократному виконанню дії, яку позначає це дієслово” [1, с. 199]. Проте, на його думку, “деякі перформативні дієслова мають ще кілька граматичних форм”, а саме: а) перша особа однини простого майбутнього часу активного стану індикатива (*Попрошу ваші білети.*); б) третя особа теперішнього часу активного стану інди-

© В. Омеляненко, 2012

катива в неозначено-особових реченнях (*Тебе прощають.*); в) третя і друга особа теперішнього часу пасивного стану індикатива (*Пасажири запрошуються на посадку.*); г) третя особа однини теперішнього часу активного стану індикатива (*Містком рекомендує надати…*); д) умовний спосіб дієслів *просити, рекомендувати, радити* (*Я б попросив вас / (по)рекомендував вам / (по)радив вам…*); е) інфінітив у складі "ввічливих" перформативних висловлювань (*Дозвольте / Повинен / Хочу вас попередити.*) [1, с. 203]. У наукових розвідках говорять про граматичні, семантичні й модально-семаничні еквіваленти експліцитно-перформативних висловлювань [10, с. 8–9].

Хоч робота над дослідженням перформативів, які позначають різну ілокутивну силу, в українській мові ведеться (А. Дедухно, Л. Турик тощо), упевнено можна говорити про відсутність глибоких розвідок, які б не просто зачіпали проблему волевиявлення, а й давали розширений семантико-прагматичний аналіз кожному з його типів. Отже, питання перформативу як індикатора інтенсивності волевиявлення в україністиці ще можна вважати відкритим і актуальним.

Завдання розвідки – 1) виявити типи мовленнєвих актів (далі МА), які входять до категоричного волевиявлення (далі КВ), пояснити критерії їх добору; 2) укласти перелік перформативних дієслів – індикаторів категоричного волевиявлення; 2) провести аналіз фактичного матеріалу згідно з критеріями, визначеними в поточному дослідженні; 3) проаналізувати вживаність перформативних форм; 4) описати структуру перформативних конструкцій КВ.

Проблема класифікації та номінації мовленнєвих актів волевиявлення (далі МАВ) досі не отримала уніфікованого вирішення.

Дослідники обирають різне підґрунтя для класифікації МА, маркованих волевиявленням (у більшості випадків уживається поняття спонукання та імперативність). З-поміж них можна виділити такі основні принципи: 1) спрямованість на зацікавленість учасників комунікації [12]; 2) спосіб орієнтації (адресанто-, адресато-, міжособистісно, когнітивно орієнтовані акти) [11, с. 160] чи соціальну, міжособистісну та індивідуально-психологічну характеристики комунікантів [8]; 3) інтенсивність вияву волюнтативних відношень, яка проявляється в поділі актів на категоричні та некатегоричні (або нейтральні / на розсуд адресата та пом'якшені) [4; 5; 9]; 4) наявність спільного значення в групі спонукань, виявлених, у деяких працях, а також на основі прагматичних характеристик, які об'єднують акти в такі групи: прескриптиви, реквестиви, сугестиви (або спонукаючі), менасиви (або попереджуючі) [6; 7].

Жоден автор, який працював із спонуканням (волевиявленням), повністю не вдовольнився класифікаціями, наведеними в попередніх дослідженнях, відтак простежується тенденція до постійного їх зростання, кожна з яких більшою чи меншою мірою містить у собі вади. Одне із завдань нашої розвідки – не просто подати чергову класифікацію і назвати типи КВ, а поглянути на МАВ через призму інтенсивності й інтенсифікації, а також виявити конотації, спричинені комунікативною ситуацією та її складниками.

Як показують розвідки, інтенсивність волевиявлення проявляється в категоричності / некатегоричності, з іншого боку, залежить від різних характеристик учасників комунікації та комунікативної ситуації. З огляду на це виникає потреба в одночасному використанні таких підходів: семного (для визначення назв МА та дослідження основних значень волевиявлення) і прагматичного (у руслі ТМА), який би включав такі елементи, як: 1) статус М і А; 2) бенафективність; 3) рівень щирості вияву бажання учасників комунікації розпочинати МА або виконувати умови виголошеного МА (бажання М / А щире; бажання М / А підмінюється усвідомленням обов'язку або примусом); 4) дотримання максим кооперації та ввічливості, задекларованих Г.-П. Грайсом і Дж. Лічем (їх порушення виводить волевиявлення в межі некооперативного: неввічливого і конфронтативного). На згадані вище критерії ми й спиратимемося, класифікуючи КВ, яке передбачає: 1) наявність у М права наказувати, а в А обов'язку виконувати; 2) результат на користь М, мовленнєві дії якого можуть бути спрямовані і для задоволення потреб А, який користі від дій, до яких примушують, можливо, не усвідомлює; 3) коливання між реальним правом наказувати, яке триває постійно або надається ситуативно, і перевищенням повноважень, яке виводить комунікацію за межі кооперації та ввічливості.

Унаслідок роботи із словниками [СУМ, СУМ 1958, ТСУМ 2002, СУС, ПСС, САУМ] та шляхом аналізу численних наукових розвідок різного ступеня заглибленості в проблему і джерел фактичного матеріалу, було вибрано лексеми (з різною частиномовною приналежністю), на нашу думку, найбільш релевантні для називання типів мовленнєвого волевиявлення, в яких більшою чи меншою мірою прослідковується наявність сем 'мовлення', 'вплив', 'спрямованість на результат'.

Застосувавши метод компонентного аналізу, ми на основі спільності семантики створили

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2012. №2 (27)

групи, які б не тільки відображали категоріальну відмінність між типами волевиявлення (так звану горизонтальну інтенсивність), але й репрезентували вертикальне зрушення інтенсивності у межах класу.

Першим етапом у виявленні складників значення був *аналіз словникових дефініцій* – "моделей лексичного значення" [2, с. 56], оскільки лексикографами "виконана більша частина роботи по розкладанню змісту на компоненти" [3, с. 34].

Другим етапом був аналіз типів волевиявлення, позначуваних обраними лексемами, на тлі категоріальної ситуації волевиявлення, яку створює просторово-темпоральна та міжособистісна характеристика комунікації. Для цього ми скористалися прикладами конкретного вживання лексем та їх дериватів, вибраних методом наскрізної вибірки з художніх, публіцистичних джерел, офіційно-ділових, духовних документів (вміщених у друкованих та Інтернет-ресурсах) та живого мовлення. Обидва етапи спрямовані на пошук як узуальних сем, які відображають усталену картину реалізації волевиявлення для поданих лексем, так і можливих оказіональних, особистісних, які не вказані в словникових статтях, але контекстуально проявляються.

Отже, було виділено три інваріантні значення волевиявлення: *наказ, порада і прохання,* які репрезентують *категоричне волевиявлення* (КВ), *пом'якшене волевиявлення* (ПВ) і *нейтральне волевиявлення* (НВ) відповідно, а також два проміжних типи – *квазінейтрально-категоричне* (КНК) і *квазінейтрально-пом'якшене* (КНП), які були введені нами вперше, а тому потребують висвітлення і детального пояснення на сторінках окремої розвідки.

З огляду на дані словників, КВ можуть позначати такі лексеми – носії владного спрямування мовленнєвих дій М на А: *наказ* [СУМ, т. 5, с. 99; ПСС, с. 223–224; СУС, с. 211; ТСУМ 2002, с. 263], *веління* [СУМ, т. 1, с. 323; ПСС, с. 38; СУС, с. 50; СТУМ, с. 46], *за́гад* [ПСС, с. 117; СУМ 1958, т. 2, с. 23] (загадувати [СУМ, т. 3, с. 66]), *розпорядження* [СУМ, т. 8, с. 776; ПСС, с. 359; ТСУМ 2002, с. 411], *доручення* [СУМ, т. 2, с. 381, ТСУМ 2002, с. 144], *призначення* [СУМ 2002, с. 362], *звільнення* [СУМ, т. 3, с. 482], *команда* [СУМ, т. 4, с. 239; ПСС, с. 169; ТСУМ 2002, с. 187], *вимога (и)* [СУМ, т. 1, с. 434; ПСС, с. 43; СУС, с. 57], *замовлення* [СУМ, т. 3, с. 216], *директива* [СУМ, т. 2, с. 281; ПСС, с. 87], *вказівка* [СУМ, т. 1, с. 695; ПСС, с. 57], *припис* [СУМ, т. 7, с. 706; ПСС, с. 330; СТУМ, с. 249], *постанова* [СУМ, т. 7, с. 367; ПСС, с. 318], (посадова) *інструкція* [СУМ, т. 4, с. 34; ПСС, с. 154; СТУМ, с. 127], *заповіт* [СУМ, т. 3, с. 34; ТСУМ 2002, с. 144], *заповідь* [ПСС, с. 127], (*керівна*) *настанова* [СУМ, т. 5, с. 198; ТСУМ 2002, с. 271], *заборона* [СУМ, т. 3, с. 26; ТСУМ 2002, с. 134], *вето* [СУМ, т. 1, с. 344; ПСС, с. 39].

Отже, КВ можна умовно об'єднати навколо таких значень, які виявляють основні семи '*обов'язковість*', '*невідворотність рішення*', '*право*', '*авторитетність*' (і додаткові – '*владна забаганка*' та '*урочистість*', '*агресія*', '*нахабство*'):

1. (*Власне*) *наказ* та *розпорядження* (з різновидом – *доручення* як покладання на когось обов'язку, *призначення* як "розпорядження на право заміщення якоїсь посади" [СУМ, т. 7, с. 620] або покладання обов'язку та *звільнення* як повідомлення про розпорядження (що тотожне самому розпорядженню) або власне розпорядження щодо вилучення з якогось процесу, зняття з посади [СУМ, т. 3, с. 482]) – наказ в усній або письмовій формі [СУМ, т. 8, с. 776] – репрезентують стандартну ситуацію М↑ → А↓, за якої учасники комунікації діють у межах ввічливого та за правилами інституйованого дискурсу. Слід зауважити, що *доручення*, на нашу думку, отримує нове потрактування (відділяючись від *розпорядження*) і переходить у розряд *замовлення*, якщо М зобов'язує А (надає йому повноваження, покладає піклування про свої потреби на А) виконати офіційне прохання, яке прочитується як *увічлива вимога*, попередньо знаючи про його можливості, встановлює строки, розраховуючи на обов'язковість виконання цього "прохання". Семантичним різновидом (*власне*) *наказу,* а також *замовлення* можна вважати *за́гад*. Його тлумачать як завдання, наказ, веління, розпорядження, затію (затѣя [СУМ 1958, т. 2, с. 23]), замовлення (заказъ [СУМ 1958, т. 2, с. 23]), а також заклик та пропозицію [ПСС, с. 117; (загадувати) СУМ, т. 3, с. 66]. Він ілюструє, на нашу думку, нестандартну або не пов'язану з робочою (виробничою) лінію реалізацію волевиявлення і вказує на примху мовця або особливий тип наказу (побутового чи владного), що часом передбачає для адресата завдання з ускладненням або викликом. Даний тип волевиявлення часом корелює з такими різновидами, які вказують на перевищення повноважень або прав М (реалізуючи семи 'нахабство' та 'агресія'), як (*груба* або *непідкріплена статусом*) *вимога* чи *розпорядження*, (*побутова*) *команда / командування*. *Вимога* – "побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечень"; *вимоги* (*мн.*) – "норми, правила, яким повинні підлягати" [СУМ, т. 1, с. 434]. У ситуації М↑ → А↓ з огляду на стосунки між комунікантами розглядатимемо цей різно-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2012. №2 (27)

вид на тому ж рівні категоричності, що й *наказ*. Велитель – особа, що користується необмеженим правом наказувати, веліти, керувати [СУМ, т. 1, с. 321]. Відтак *(по)веління* можна тлумачити і як *категоричний наказ, вимогу, розпорядження*. На нашу думку, цей тип волевиявлення є семантичним підсиленням *наказу*, вказує на особливий статус мовця, який не просто ієрархічно вищий, але й має специфічний психологічний стан, який вивищує його у власних очах, надає процесу реальної або вдаваної урочистості. *Команда* як "короткий наказ командира за встановленою формою" [СУМ, т. 4, с. 239] не передбачає творчості, власної ініціативи чи часу на роздуми після отримання, пов'язана з чітко налагодженою системою дій.

2. *Заборона* – "наказ не робити чого-небудь" [СУМ, т. 3, с. 26], передбачає наявність документально або конвенційно визначеного права в М на подібні дії. ЇЇ різновид – *вето* – "остаточна чи умовна заборона", яку вищий керівний орган накладає на діяльність чи рішення нижчого [СУМ, т. 1, с. 344]. Цей тип волевиявлення є підсиленим (урочистим, владним) варіантом *заборони*. Цікаво, що в дослідженні Л. В. Бережан заборона набуває різного ступеня інтенсивності, наприклад, у формі *прохібітива* (пом'якшене спонукання [5, с. 8]) як прохання не робити чогось, а також *ветатива* [5, с. 8] як різновиду категоричного волевиявлення.

3. Такі типи волевиявлення, як *вказівка*, *директива*, *постанова*, *припис*, *інструкція*, окрім семи 'наказ' об'єднує ще і спільне значення 'керівна настанова', яка не передбачає альтернативних рішень.

Варто зауважити, що *директива*, *вказівка*, *постанова*, *припис*, *інструкція* є водночас і жанровими різновидами, які підкоряються вимогам офіційно-ділового стилю.

Підсиленим різновидом *припису* у значенні "суворе правило поведінки, неухильний обов'язок" [СУМ, т. 3, с. 269], настанова, яку нікому не дозволено порушувати, вважаємо *заповідь* (та *заповіт* у цьому ж значенні [Там само, с. 269]). Вона має морально-етичне підґрунтя, духовну базу, зазвичай апелює до кращих рис людини.

Експліцитні перформативні індикатори КВ розглядатимемо, враховуючи такі критерії:

1. *Форма перформативного дієслова*: а) 1 ос. одн. і мн. теп. часу дійсн. спос. (де множина є репрезентантом або колективного М, або вказує на його особливий статус); б) 3 ос. одн. і мн. теп. часу дійсн. спос. (Звернімо увагу, що під час аналізу ми розрізняємо випадки, коли форми дієслів 3 ос. одн. чи мн. виконують роль еквівалентів експліцитного волевиявлення (М говорить про себе в 3 ос. одн. чи мн. з метою увиразнити власну персону, експресивізувати дію, яку він каузує), і коли набувають водночас і оповідного, і волюнтативного характеру. Порівняймо: 1) (Начальник неповороткому підлеглому) *Нача́льник* (з акцентом на ідентифікації статусу М) *наказує негайно зібратися в залі для засідань. Вам усе зрозуміло? (Зі слів начальника)* – пряме адресоване волевиявлення; 2) (Секретарка працівникам) *Начальник наказує негайно зібратися в залі для засідань?! (Зі слів секретарки)* – опосередковане адресоване волевиявлення.); в) 1 ос. одн. і мн. майб. часу; г) сполуки дієслово + іменник-індикатор МА (розщеплені присудки); ґ) безособові форми на -но; д) 2 і 3 ос. теп. часу пасивного стану; е) інфінітив у складі "ввічливих" перформативних висловлювань; є) 1 ос. одн. і мн. мин. часу в складі форми умовного способу.

2. *Тип волевиявлення за безпосередністю / опосередкованістю зв'язку між М і А*: а) ініціатор каузації дії і мовець збігаються (позначимо схематично КД=М → А); б) волевиявлення каузатора дії передається через посередника (КД → М → А); в) волевиявлення передається прямо від М до А, але не через аудіальний канал, що розтягує в часі процес отримання і переробки волевиявлення, уможливлює багаторазове його дублювання, наприклад, на вивісках, табличках тощо (М → К → А).

3. *Потенційна або фактична можливість уживання певної форми* з огляду на стилістичний, семантичний, логічний критерії.

Фактичний матеріал, який налічує 896 прикладів перфоматив ного вживання дієслів з усім спектром семантики волевиявлення, вибраних із творів художньої, публіцистичної, наукової, офіційно-ділової та духовної літератури тощо й Інтернет-джерел різного рівня офіційності, вказує на значно нижчу питому вагу саме цих засобів порівняно з імперативними, інфінітивними, питальними конструкціями тощо в кожного окремому джерелі. Особливо впливає на збільшення перфоматив ів – індикаторів зокрема КВ – приналежність відрізку мовлення до офіційного дискурсу, в якому не бажані імплікатури і вся інформація має прочитуватися однозначно.

Зауважимо, що не всі типи волевиявлення здатні виражатися спільнокореневими з їх назвами перформативними дієсловами. У таких випадках експліцитними індикаторами категоричності виступають їхні гіпоніми, уточнені включенням у комунікативну ситуацію, оповиті смислом повідомлення тощо.

Для категоричного волевиявлення, об'єднаного семантикою облігаторності, можливе

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2012. №2 (27)

вживання таких перформативних дієслів у різних формах та сполучень слів, еквівалентних перформативу:

1) ***наказую*** (у значенні наказу): *Як домашньому вчителеві,* ***наказую*** *розважати гостей <...>! (І. Пільгук, "Грозовий ранок"); Ми* ***наказуємо*** *шанувати права поетів (http://ua-referat.com/Футуризм);* (КД =М → А) *На підставі протоколів <...> директор школи* ***наказує:*** *Оголосити подяки <...> (http://zolochivschool-4.net/metodichna-robota/pro-itur-uchn-vskih-ol-mp-ad-2011-2010-roku.html);* (КД → М (посередник) → А) *Мунке-каан прислав сказати, що він не хоче проливати ні вашої, ні нашої крові, а тому* ***наказує*** *тобі відчинити ворота Києва і визнати над собою владу Бату-каана, онука великого Чінгісхана (В. Малик., "Горить свіча");* ***Наказується*** *всім жидам міста Києва і околиць зібратися <...>* (Новий довідник: Історія України);

2) ***наказую*** *(у значенні настанови[1], заповіту, заповіді): А ми вам* ***наказуємо****, браття, Ім'ям Господа Ісуса Христа, щоб ви цуралися кожного брата, що живе по-ледачому; <...> ми* ***наказуємо*** *та благаємо Господом нашим Ісусом Христом, щоб мовчки вони працювали та власний хліб їли ("Новий заповіт", "Друге послання Павла до солунян", http://bible-lessons.in.ua/index.html);*

– ***кажу*** (переймає на себе значення *наказую, велю,* уживається в неофіційному дискурсі і потребує дієслівного уточнення дії-наказу): *Негайно встав і сів: я тобі* ***кажу*** *(http://www.wz.lviv.ua/articles/102291); Дай,* ***кажу****! (М. Куліш, "Мина Мазайло");* ***Кажу*** *тобі – ляж і лежи. Я скажу коли. Слухай мене (М. Вінграновський, "Северин Наливайко");*

– ***велю:*** *Ей ти, слуго, – каже, – мій вірний,* ***велю*** *тобі оці значки од моїх рук забрати, (дума "Хмельницький і Барабаш");* ***Велимо*** *загальним указом, щоб жоден постійний брат ніколи не мав хутряного одягу <...> (*http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmistb/zmistb37*); Не* ***велено*** *жодних бомаг виносити, – сухо пояснив той. (М. Сиротюк, "Забіліли сніги");*

– ***доручаю:*** *Я* ***доручаю*** *панові вчинити про все це допит, <...> а тому передаю до панських рук, <...> усіх старих відьом (М. Старицький, "Останні орли");*

– ***призначаю*** (***настановляю*** (розм.) [СУМ, т. 5, с. 197]: *Я* ***призначаю*** *тебе агою на місце вбитих (П. Загребельний, "Роксолана");* *З цього дня ми* ***призначаємо*** *капітана у відставці Котляревського доглядачем пансіону <...> (Б. Левін, "Видно шляхи Полтавські");* *Замість себе я* ***настановляю*** *князя Ігоря як найстаршого і найбільш смисленого (В. Малик, "Черлені щити");*

– ***звільняю:*** *Мовчати... Я вас* ***звільняю****. Йдіть у лабораторію, до біса чи куди хочете... (О. Толстой, "Гіперболоїд інженера Гаріна", переклад Є. Ромашко);*

– ***вимагаю***: *Так, так, перевір, я цілком серйозно цього* ***вимагаю*** *(О. Гончар "Людина і зброя");* *Ми* ***вимагаємо****, щоб така установа, як "Просвіта", служила інтересам не петлюрівщини й буржуазії, а працюючим. (У. Самчук, "Волинь");*

– ***замовляю:*** *Я* ***замовляю*** *спокій, я* ***замовляю*** *тишу (Ю. Іздрик, http://ukrzurnal.eu/pol.archive.html/382/);*

– ***постановляю***: *Верховна Рада України* ***постановляє****: 1. Затвердити тризуб як малий герб України <...> (Постанова Верховної Ради від 19.02.1992 № 2137-XII, http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T213700.html); Президія НАН України* ***постановляє:*** *Схвалити наукову та науково-організаційну діяльність Секції хімічних і біологічних наук НАН України <...> (http://www.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2009/regulations/OpenDocs/090311_65.pdf);*

– ***забороняю*** (***бороню*** як діалектний, розмовний варіант; ситуативно ***позбавляю*** в значенні ***забороняю***): *Як чауш-паша, я* ***забороняю*** *тобі щось подібне чинити (В. Малик, "Тайний посол");* *Господи, таже я ти* ***не бороню*** *й дома жити, як сам хочеш! – Ага, не бориниш! (І. Франко, "Борислав сміється");* *Товаришу, я* ***позбавляю*** *вас слова! (=****забороняю*** *висловлюватися) (В. Винниченко, "Сонячна машина");*

– ***заповідаю:*** *Тобі* ***заповідаю*** *– бережи рід свій, бережи скарб, що залишився нам від батьків і дідів <...> (С. Скляренко, "Святослав").*

– ***накладаю вето*** (розщеплений присудок): ***Накладаю вето*** *на твої дзвінки... (О. Яремчик, Осінні карти, http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=317475);*

– ***(від)даю наказ (розпорядження / доручення / вказівку / команду)*** (розщеплений присудок): ***Даю наказ****: негайно доповісти, Що в вас насправді відбулось! (В. Шинкарук, з пісні, http://nashe.com.ua/song.htm?id=15725);* ***Я даю розпорядження*** *про те, щоб мені не робили ніякого переливання крові (http://landscap.org.ua/printable.php?product ID=3019);* *"****Я даю доручення*** *дослідити ці питання", – сказав чиновник (http://zik.ua/ua/news/2012/04/28/(346421);* ***Я даю вказівку*** *розібратися по цьому питанню. ("Під прицілом", понеділок, 02 липня, 18:46, http://p-p.com.ua/articles/24307/);* ***Даю команду*** *відновити судноплавство на*

українській частині дельти Дунаю! (http:// tviy biznes.com/ main/ news2/ 160948);

– ***висуваю вимогу:*** *Я висуваю вимогу і в той же час прошу, щоб Тимошенко випустили за кордон і дозволили лікуватися <...> (http:// ua.politics.comments.ua/ 2012/ 07/ 03/ 177716/ v-nato-hochut-shchob-timoshe nko.html);*

– ***даю / залишаю заповіт (заповідь)*** (розщеплений присудок): *А вам, брати мої і діти,* ***Даю*** *маленький* ***заповіт****: Шукайте всюди правди світу. (А. Бобенко, "Заповіт");* *Разом із цією молитвою, <...>, Дорогі мої духовні діти, <...>,* ***залишаю*** *вам свій Батьківський і Пастирський* ***Заповіт****! (http:// josyfslipyj. blogspot.com/ 2012/ 04/ blog-post.html).*

Такі типи КВ, як *загад*, *директива*, *припис* (у значенні *правило, посадова інструкція* тощо), *інструкція* не мають власних перфоративів. *Загад* як носій додаткової семи 'забаганка' в цьому значенні має слабкі можливості експлікувати у свою структуру перформатив *загадую*, оскільки М, умисне перевищуючи допустимий рівень можливостей А, вчинить ілокутивне самовбивство, якщо вкаже на ці "вади" перфоративом. *Директива, припис, вказівка, інструкція* – типи писемного мовлення, передбачені офіційним дискурсом, складні за структурою, переважно етапні. Будівельним матеріалом для них є сусідні перформативи-гіпоніми.

Аналіз показує, що КВ налічує 14 перфоративних дієслів-індикаторів інтенсивності (рахуємо їх у початковій формі 1 ос. одн. теп. часу дійсн. спос.) і 9 сполук, реалізовуваних у висловлюванні у вигляді розщеплених присудків.

1) Такі типи КВ, як *загад*, *директива*, *припис* (у значенні *правило, посадова інструкція* тощо), *інструкція* не мають власних перфоративів. Будівельним матеріалом для них є сусідні перформативи-гіпоніми.

2) Найвиправданішою і найчастотнішою формою перформативу в такому семантичному полі є 1 ос. одн., рідше мн. та 3. ос. одн. і мн. (Каузатор дії → М (посередник) → А).

3) Форми 3. ос. одн. і мн. (Каузатор дії =М → А) марковані (само)іронією і репрезентують нестандартну ситуацію КВ, яка часом межує з конфліктною. Людина, яка має право наказувати, і адресат знає про її місце в ієрархії, не має потреби в стандартній ситуації додатково йменувати себе, свою посаду. У іншому разі така акцентуація є індикатором того, що А може поставити під сумнів права М на волевиявлення. Отже, виявлено можливість уживання окремих перформативів із метою гіперболізації значущості мовцем свого статусу з відтінком іронії або без неї.

4) Форма майб. часу для КВ є практично невикористаною, оскільки вона значно пом'якшує волевиявлення, а це для нього неприпустимо. Бачимо потенційно можливими, з огляду на їх семантику, вживання лише таких дієслів, як (найімовірніші позначимо +): *доручу*$^{+}$*(имо), дам*$^{+}$*(о) доручення, призначу*$^{+}$*имо), настановлю(имо), замовлю*$^{+}$*(имо), заповім*$^{+}$*(о), дам*$^{+}$*(о) / залишу*$^{+}$*(имо) заповіт.* Проте у фіксованих джерелах ці форми на даному етапі нами не було знайдено, і питання залишається відкритим на рівні ймовірності й усної практики.

5) Форма на -но реалізує волевиявлення з допомогою таких дієслів: *призначено, звільнено, постановлено, наказано* (у значенні *настанови*, *заповіді*), *заборонено,* (*не*) *велен*о; можливими в МАВ, але не зафіксованими, зокрема у творах художньої літератури, є вживання дієслів *наказано, сказано, доручено, настановлено, позбавлено*, проте вони несуть усе ж і відтінок оповідності у висловлювання, і репрезентують опосередковане волевиявлення.

6) Форма 2 і 3 ос. теп. часу пасивного стану можлива в таких дієсловах: *наказується, доручається, призначається, звільняється, вимагається, постановляється, заповідається, забороняється;* рідше: *кажеться, велиться, настановляється, позбавляється, висувається вимога, дається / залишається заповіт.*

7) Інфінітив у складі "ввічливих" перформативів переважно не характерний для КВ. Можна зустріти лише поодинокі випадки: *(хочу) доручити / замовити, (хочу / повинен) заборонити.*

8) Використання форми 1 ос. одн. і мн. мин. часу в складі форми умовного способу в процесі реалізації КВ у вигляді перформативу не має виправданих підстав і підтверджених фактів, оскільки умовний спосіб пом'якшує волевиявлення, увиразнює ввічливість, переносить акценти з примусу на етикетну гру між М і А.

9) У структурі перформативу з перфоративним дієсловом у центрі характерні поєднання з: 1) *інфінітивом* (найчастотніше вживання); 2) *імперативом*; 3) *формою мин. часу в значенні імператива*; 4) підрядним реченням із сполучниками *щоб*; оскільки / тому + модальне дієслово; 5) із додатком без участі дієслівних форм.

Література

1. Апресян, Ю. Д. Перформативы в грамматике и в словаре [Текст] // Интегральное описание языка и системная лексикография // Избранные труды: В 2-х т. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. – Т. 2. – 766 с.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2012. №2 (27)

2. Арбатский, Д. И. О специфике семантического определения и его функциональных типах [Текст] / Д. И. Арбатский // Вопросы языкознания. – 1973. – № 5. – С. 50–59.

3. Ахманова, О. С. Основы компонентного анализа [Текст] / О. С. Ахманова, И. А. Мельчук, М. М. Глушко. – М.: Изд-во Моск. ун-та. 1969. – 98 с.

4. Баландіна, Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті: Монографія [Текст] / Н. Ф. Баландіна. – Київ: АСМІ, 2002. – 332 с.

5. Бережан, Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 [Текст] / Л. В. Бережан. – Івано-Франківськ, 1997. – 16 с.

6. Дорошенко, А. В. Побудительные речевые акты и их интерпретация в тексте (на материале англ. языка): Автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 [Текст] / А. В. Дорошенко. – Москва, 1986. – 26 с.

7. Дрінко, Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.17 [Текст] / Г. Г. Дрінко. – Донецьк, 2005. –19 с.

8. Куликова, В. Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект): Дис. … канд. філол. наук: 10.02.05 [Текст] / В. Г. Куликова. – К., 2001. – 221 с.

9. Нарушевич-Васильєва, О. В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 [Текст] / О. В. Нарушевич-Васильєва. – Одеса, 2002. – 20 с.

10. Рассолова, О. А. Перформатив как координатор коммуникативного взаимодействия и средство адресованности: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 [Текст] / Камчатский гос. ун-т имени Витуса Беринга. – М., 2008. – 24 с.

11. Рябоконь, Г. Л. Під кутом зору прагмалінгвістики: Досліджуючи особливості британського парламентського дискурсу [Текст] / Г. Л. Рябоконь // Іноземні мови в навчальних закладах. – К.: Пед. преса, 2004. – Вип. 3. – С. 158–165.

12. Фоміна, Л. В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу: Автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 [Текст] / Л. В. Фоміна. – Харків, 2000. — 19 с.

Список лексикографічних джерел

СУМ – Словник української мови: в 11 т. [Текст] / [редкол.: І.К. Білодід (головний редактор) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

СУМ 1958 – Словарь української мови: у 4 т. [Текст] / [Упорядник Б. Грінченко]. – К., 1958.

СУС – Вусик О. С. Словник українських синонімів: Понад 1500 синонімічних гнізд [Текст] / [За ред. А. М. Поповського]. – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – 424 с.

ТСУМ 2002 – Івченко А. Тлумачний словник української мови [Текст] / А. Івченко – Харків: Фоліо, 2002. – 543 с.

ПСС – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови [Текст] / С. Караванський. – К.: Укр. книга, 2000. – 480 с.

САУМ – Полюга Л. М. Словник антонімів української мови [Текст] / Л. М. Полюга / [За ред. Л. С. Паламарчука]. – 2-е вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 2004. – 275 с.

Viktorija Omeljanenko

TYPES OF CATEGORICAL VOLITION AND ITS EXPLICIT PERFORMATIVE INDICATORS

Given research is dedicated to the study of the explicit performatives as indicators of the categorical volition. The article shows the notion of volition as a collection of the following semantic areas: categorical, tempered and neutral and intermediate ones: quasineutral-categorical and quasineutral-tempered.

Keywords: *explicit performative, speech act of volition, categorical volition.*

Виктория Омеляненко

ТИПЫ КАТЕГОРИЧЕСКОГО ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЯ И ИХ ЭКСПЛИЦИТНЫЕ ПЕРФОРМАТИВНЫЕ ИНДИКАТОРЫ

Исследование посвящено эксплицитным перформативам как индикаторам категорического волеизъявления. В статье рассматривается волеизъявление как совокупность следующих основных семантических полей: категорического, смягченного и нейтрального и промежуточных: квазинейтрально-категорического и квазинейтрально-смягченного.

Ключевые слова: *эксплицитный перформатив, речевой акт волеизъявления, категорическое волеизъявление.*

Надійшла до редакції 24.09.2012 р.